

Az online adatbázisoktól az Internetig

Szubjektív szemle az Online'95 konferencia anyagaiból

Koltay Tibor

Közismert, hogy az online világ figyelme egyre inkább az Internet felé fordul. Ezt az Online'95 konferencia és kiállítás is jól megmutatta. Az alábbi válogatás ezért főleg az Internetet is érintő témákat állítja a középpontba.

A könyvtári és informatikai szakma axiómaként kezeli az elektronikus könyvtár szükségességét. De vajon valóban mindenki azt kapja-e tőle, amit mi elképzelünk?

Ennek a kérdésnek a megválaszolását tűzte maga elé az Information Access (Hozzáférés az információhoz) című program, amelynek során a British Library támogatásával 1992 óta vizsgálták a londoni King's College-ban 17 természet- és társadalomtudós hozzáállását e kérdésben.

A megkérdezett kutatók támogatják az elektronikus könyvtár gondolatát, de emellett kételemekre és problémákra is rávilágítottak. Az információhoz való szélesebb körű és változatosabb hozzáférés valóban hasznos a kutatók számára. A sokféleség azonban „információs túlterhelés”-hez vezet. Az irodalomkutatás és -olvasás sokszor a gondolkodástól veszi el az időt.

Az információtechnológia hasznossága kapcsán azt látjuk, hogy hatékonyabb tájékozódást

tesz lehetővé, mint a hagyományos eszközök, de a tudósok továbbra is igénylik a kollégáikkal való személyes találkozást, az interakciót.

Nem szívesen töltenek időt a rendszerek használatának megtanulásával, csak felületesen igyekeznek megismerni azokat és sok funkciójukat nem is használják.

Elfoglaltságaik miatt saját könyveiket, folyóirataikat és a kollégák segítségét veszik igénybe elsősorban.

Az Interneten való kommunikálást lassan szokták meg. Az elektronikus levelezést (a szakmai közvélemény növekvő nyomására) viszonylag jól megtanulták. Kevésbé jól fogadták az elektronikus vitafórumok használatának lehetőségét.

A bibliográfiai információkat önmagukban nem találják elégségesnek. A könyvtárközi kölcsönzést és dokumentumszállítást gyakran nem veszik igénybe (talán a költségek miatt?), inkább személyesen szeretnek meggyőződni a dokumentumok releváns voltáról, azaz maguk mennek el több könyvtárba.¹

Afrika az Internet-világ periferiáján van. Mindössze négy országában találunk teljes körű Internet elérést, 33 ország biztosít elektronikus levelezést és 19 ország egyáltalán nem kapcsolódik e világméretű hálózathoz. Ennek okai között az igen magas telekommunikációs költségeket, az írástudók és számítógéphasználók alacsony számát, a bizonytalan áramellátást és az országok közötti összeköttetések hiányát okolhatjuk. A legfőbb kivételt a Dél-afrikai Köztársaság jelenti, és több program igyekszik a helyzetet javítani.²

Ennek fényében nem meglepő, hogy a Usenet hálózaton csak két hírcsoport foglalkozik az afrikai kultúrával. Egy általánosságban, egy pedig Szomáliával. A tevékeny résztvevők néhány kivételtől eltekintve dél-afrikaiak.³

A World Wide Web-szerverek szaporodásával sokan már „homepage-krízisről” beszélnek, hiszen mindenkinek lehet nyitó lapja a Weben, de azontúl, hogy a technikai alapokat megtanulja, nem mindenki tudja, hogyan kell ezeket az oldalakat igazán szépen és használhatóan megtervezni, létrehozni. A HTML-formátumról szóló irodalomnak, technikai irodalomnak nem vagyunk híján és a tervezést illetően is találkozunk tanácsokkal, amelyek arra biztatnak, tanuljunk másoktól. Övnek a komplex hierarchikus szerkezetektől, a dokumentumok helyének állandó változtatásától. Javasolják, hogy időről-időre ellenőrizzük a más forrásokra mutató kapcsolatokat, pró-

bájluk megtalálni a közeputat a grafikák nagy száma és a jó átviteli sebesség követelménye között. A tanácsok leginkább az egyszerűsége irántak.

A jeruzsálemi Héber Egyetem Könyvtártudományi, Levéltári és Informatikai Tanszékén a létrehozandó nyitó lap célja hármassal volt. Egyrészt általános információt kívántak nyújtani a tanszékéről a Weben kalandozók számára. Másrészt potenciális hallgatóikat kívánták informálni a felvételi követelményekről, oktatási programokról, oktatóikról stb. Harmadrészt a már ott tanuló hallgatók tájékoztatására akartak elhelyezni anyagokat az órarendről, vizsgákról, nyitvatartásról és egyebekről.

Egy sor hasonló szaktanszék nyitó lapját vizsgálták meg világszerte, és meg kellett állapítani, hogy sok esetben nem igazán foglalkoztak azzal, kinek is készülnek ezek.

Az igazán tetszetős és jól kezelhető oldalak listajellegűek voltak, tehát nem tartalmaztak komplex hierarchiákat. Öt-tíz fő témát tartalmaztak nagyméretű, jól olvasható betűtípussal, az egyes témákhoz vezető hipertext kapcsolatokkal és elérték egyetlen képernyőn.⁴

A Web fő szervező elve a hipertext. Bár a hipertextet és a szakértői rendszereket más-más jelenségként kezelték, ezek az absztrakció magas szintjén egymáshoz igen hasonló adatmodelleket mutatnak, így egymással kombinálhatók. A hipertext és a szakértői rendszerek „házasságából” született meg az expertext.

A jeruzsálemi Héber Egyetem és a Bar-Ilan Egyetem IASG (Intelligent Automatic Search Guidance, Intelligens Automatikus Keresési Útmutatás) néven tezaurusszal is rendelkező keresésszámítógépes rendszert fejlesztettek ki, amely az expertext elveit egyesíti a tárgyorientált tudásreprezentációval.⁵

Rendszerek fejlesztésének érdekes elméleti kerete a teljesítmény-támogatás (performance support). Ez olyan technikák kifejlesztését jelenti, amelyek az emberi teljesítmény javítását segítik bizonyos területeken. Az elektronikus teljesítmény-támogatás interaktív számítógépes eszközöket használ erre a célra.

Az elvek gyakorlati megvalósításaként a Teeside Egyetemen (Nagy-Britannia) a központi könyvtárban őrzött disszertációkhoz biztosítottak hozzáférést egy ilyen rendszer segítségével. A disszertációkat CD-ROM-ra vitték és az egyetem hálózatán elérhetővé tették. A használat megköny-

nyítése érdekében a könyvtár, könyvespolc, könyv jól ismert fogalmait használták a rendszerben is.

A felhasználók elektronikus könyvtárban böngészhetnek és használhatják a szokásos online katalógust. A kiválasztott „példányt” saját elektronikus polcukra rakhatják. A könyveket reprezentáló ikonokra kattintva bármelyik polcon „kinyitható” az adott mű.

A felhasználókat érdeklő témák alapján profi-
lok készíthetők, amelyek alapján az új szerzemények automatikusan kerülnek az adott felhasználó polcára.

A fejlesztő eszköz a Toolbook volt. A fájlok RTF formátumban készülnek, és vizsgálják az SGML alkalmazásának lehetőségét és a WWW-n való elérhetőség (HTML formátum) megteremtését is.⁶

Az Internet egyre növekvő kereskedelmi használata az ingyenes források mellett olyan információk nagyobb számát is jelenti, amelyekért fizetnünk kell. Ehhez ki kell alakítani a hálózaton történő fizetés mechanizmusait.

Az Európai Unió támogatását élvező COPI-NET projekt célja az, hogy

- megmutassa, hogyan lehet támogatni biztonságos tranzakciók és anonim fizetési mechanizmusok nyújtásával a kereskedelmi kiadói tevékenységet a WWW-n,
- demonstrálja a kiadóknak és a könyvtáraknak annak kivitelezhetőségét, hogy kereskedelmi elérhetőséget biztosítsanak értékes anyagokhoz anélkül, hogy a felhasználókat egyenként nagy költséggel regisztrálnák,
- WWW szervereket telepítsenek, amelyek egy referáló adatbázis keresését összekötik egy teljesszöveg-archívummal.

A kísérleti rendszer létrehozásához feltérképezték a vele szemben állított követelményeket.

A felhasználók hajlandók fizetni a jó minőségű anyagokért, ha azok épségben megérkeztek, de igénylik, hogy megoldásokat kapjanak a részben vagy egészben megrongálódott, hibás, rossz minőségű dokumentumok kezelésére. Az anonim tranzakciók követelménye nemcsak a személyiségi jogok védelmében szükséges, de az ipari kémkedés minimalizálása érdekében is. A felhasználók igénylik, hogy még szállítás előtt megnézhessék, valóban a kért információt kapták-e. A fizetésnek lopásbiztosnak kell lennie és biztosítania kell, hogy a ténylegesen megnézett oldalak után kelljen fizetni, esetleg lehetővé téve az első oldal(ak) ingyenes megnézését. A felhasználók is-

merni kívánják jogaikat, mert nem kívánnak illegális módon jutni az információhoz.

A kiadók legfőbb célja a profit, de az előfizetési díjak mellett a bevétel új formáit is keresniük kell. Abból kiindulva, hogy a referátum is elegendő információt nyújt, referátum-adatbázisok licencceit kívánják árulni. Van, aki a nyomtatott kiadványok mellett CD-ROM-ot vagy online hozzáférést biztosít, ami sok nyomtatott kiadvány előfizetésének megszűnéséhez vezethet. Megoldás lehet a szervezetek nagysága szerinti díj kérése és a hálózatokon egyszerre egy felhasználóra való korlátozás, ami hasonlatossá teszi a használatot a nyomtatott dokumentumokéhoz. Az eseti felhasználók számára felmerülhet a használat menysisége szerinti fizetés is.

A könyvtárosok ingyenes vagy olcsó kérését, böngészést dokumentum-azonosítást, részletes tartalomjegyzékeket, a referátumok alacsony díját várják el.

Jó lenne olyan mechanizmusokat látni, amelyek lehetővé tennék, hogy egy-egy oldal díja olcsóbb legyen, ha a dokumentumot teljességben vagy 50% felett nézik meg.

A COPINET – a referátumok adatbázisa – mellett az INSPEC adatbázishoz biztosít teljes szöveges hozzáférést, ahol a dokumentum válogatott oldalai (vagy egésze) megnézhető, kinyomtatható vagy jobb minőségű nyomtatáshoz Postscript fájlba letölthető. Az elektronikus fizetés módjáról még nem döntöttek véglegesen, de valószínű, hogy mind elektronikus „átutalási megbízás”, mind token (elektronikus pénz/zseton) is alkalmazható lesz.

Kapcsolódó munkaterv a COPYCAT, amely a szerzői jog védelmét hivatott biztosítani. A dokumentumokat itt nemcsak a szállítás során védik az illetéktelen használattól, hanem a felhasználót is fizikailag korlátozzák a másolásban és a dokumentumnak arra jogosulatlan harmadik személynek való továbbadásában.⁷

A dokumentumellátás fontosságát is figyelembe véve az EUROLOG, a nemzeti online használói csoportok európai szervezete felmérést végzett 1995-ben. Egy hét forgalmát viselték és két hetet vártak a dokumentumok megérkezésére. Tizenöt ország 164 szervezete vett részt a felmérésben. Norvégiából, Svédországból, Franciaországból és Nagy-Britanniából több mint 20, Finnországból, Németországból és Spanyolországból több mint 10 intézmény. Általában túlsúlyban voltak a közintézmények, de arányuk or-

szágonként változott. Németországban és Franciaországban a felmérést több magáncég töltötte ki, mint közintézmény. A dokumentumok 83,6%-a folyóiratcikk volt. A legtöbb kérést online továbbították (37,8%). Ezt követte a postai út (23,7%), a fax (22,2%) és az e-mail (12,3%). A kért 5565 dokumentum 80,7%-a megérkezett két héten belül.

A dokumentumszállítás fő formája a postai küldemény volt (81,0%). A találmányi bejelentések viszont jelentős eltérést mutattak, mivel ezek 82%-át faxon kérik. A szállítás azonban itt is postai úton történt.

A kérések nem-teljesítésének 68,5%-ában nem érkezett indoklás a sikertelenség okáról. Nem volt meg a dokumentum a megkeresett intézménynél a teljesítetlen kérések 15,9%-ánál. A kérők 88,4%-a fizetett a dokumentumokért.

A Nagy-Britanniából és Svájc-ból érkezett kérések az adott országból kielégíthetők voltak, és lényegében ugyanezt mutatja Németország 96,6%-os aránya is. A Csehországból érkezett összes kérést kellett ugyanakkor külföldre küldeni.⁸

Irodalom

1. BARRY, Christine A. – SQUIRES, David: Why the move from traditional information-seeking to the electronic library is not straightforward for academic users: some surprising findings. In: *Online Information 95. Proceedings*. London: Learned Information, 1995. p.177-188.
2. EVANS, Edgar E.: Online in Africa? In: *Online Information 95. Proceedings*. London: Learned Information, 1995. p.341-350.
3. SIMSOVA, Sylvia: Representation of cultures on the Usenet: a survey. In: *Online Information 95. Proceedings*. London: Learned Information, 1995. p.437-454.
4. BAR-ILAN, Judit – LAZINGER, Suzan: Setting up a Web Home page: a case study in „design by perusal” In: *Online Information 95. Proceedings*. London: Learned Information, 1995. p.189-196.
5. HANANI, Uri: Intelligent hypertext: a framework for automatic search guidance system. In: *Online Information 95. Proceedings*. London: Learned Information, 1995. p.219-229.
6. BARKER, Philip: Emerging principles of performance support. In: *Online Information 95. Proceedings*. London: Learned Information, 1995. p.407-416.
7. BENNETT, P.S.G. – GHANI, N. – SANDFAER, M. – PACHE, J.: Chargin, paying and copyright - information access on open networks. In: *Online Information 95. Proceedings*. London: Learned Information, 1995. p.13-23.
8. WOLF-TERROINE, Madelaine – GHIRARDI, L.–MAHON, Barry: The first EUSIDIC/EUROLUG survey of document delivery in Europe. In: *Online Information 95. Proceedings*. London: Learned Information, 1995. p.557-566.